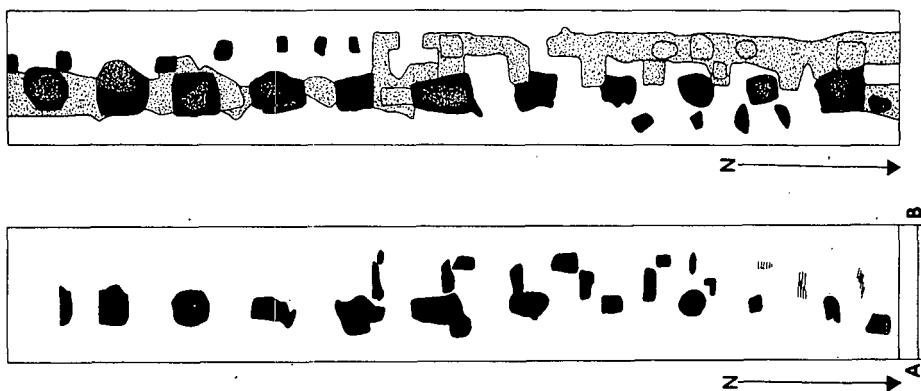

PALISSADEN(?) OP DE GRENS VAN GEMEYNT EN AKKERGEBIED IN DE KEMPEN

Het is nu al weer bijna twintig jaar geleden dat G. Beex in Brabants Heem een artikel publiceerde met daarboven een titel welke aan de lezer onomstotelijk duidelijk maakte wat hem te wachten stond. Het betrof het opstel over de Romeinse Limes in Noord-Brabant ¹⁾. De overtuiging die uit de titel sprak werd echter niet geheel door de schrijver gedeeld, achter die titel had nog een vraagteken moeten staan wat helaas was weggefallen.

Die Romeinse limes bestond uit een drietal elementen, te weten: de wachttoren te Heers, gemeente Veldhoven ²⁾, een wal te Knegsel en vondsten tussen Hoogeloon en Hapert ³⁾. Ons interesseert hier vooral de wal te Knegsel. Hierop was reeds in het eerste nummer van Brabants Heem uit 1949 door A.D. Kakebeeke gewezen in een artikel dat aandacht vroeg voor de wallen in het Kempische Landschap in het

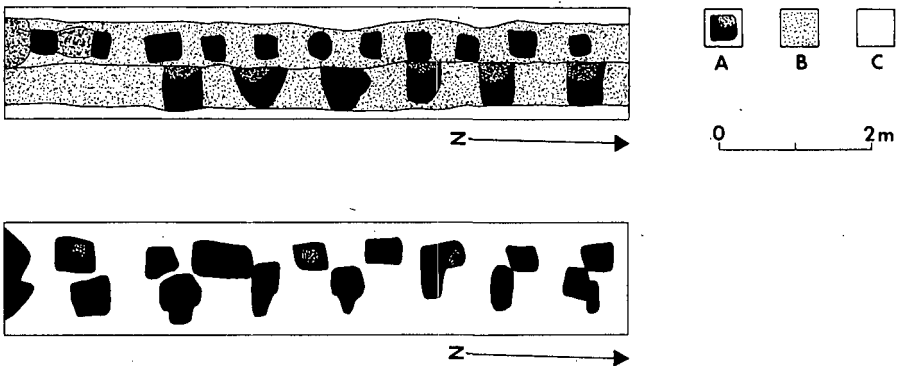
algemeen ⁴). Van Romeinen was toen nog geen sprake, die kwamen in 1955 toen mevrouw M. Mandos-van de Pol in een zandafgraving vondsten deed uit die periode. Het betrof scherven van een deukvaasje, ijzerbeslag van een kistje, crematieresten en een bronzen munt. Deze laatste werd door W. Knippenberg gedetermineerd als een sestertius van Faustina I geslagen te Rome kort na 140 of 141 ⁵). Deze vondst zou van groot belang worden voor de datering van de wal. Zij lag namelijk precies voor het midden van de wal en omdat aan de crematieresten verse heidewortels vastzaten is geconcludeerd dat deze (graf)vondst bijgezet was in de top van de wal, zodat deze Romeins of voor-Romeins moest zijn ⁶). Uit de positie van de vondsten kan dit echter niet geconcludeerd worden. In 1955 staat in de vondstmelding dat de scherven, het ijzerbeslag en de munt zich in een zandafgraving bevonden ⁷). In 1957 is dit wat nader gespecificeerd en wordt gezegd dat zij in de losse grond lagen ⁸). Het lijkt mij niet uitgesloten, waarschijnlijk zelfs, dat deze overblijfselen uit de Romeinse tijd verplaatst zijn en dat deze en de wal twee los van elkaar staande verschijnselen zijn. Ook in 1957 kwamen er vragen los met betrekking tot de limes, met name van de zijde van B.H. Stolte die vroeg wat de zin was van zo'n verdedigingswerk zover in het achterland gelegen ⁹). Ook zette hij vraagtekens bij de positie van de grafvondst. Een belangwekkende reactie kwam van F. Smulders. Beex nl. stelde dat de wal geen akkerbegrenzing kon zijn omdat hij daarvoor te lang was, bovendien kon het geen gemeentegrens zijn omdat er geen gemeentegrens in de buurt lag ¹⁰). Smulders echter wees op de grens tussen de grote Aert van Oerle en de gemeent van Veldhoven en Steensel die daar moest liggen. Hij opperde de mogelijkheid dat het een landweer was waarvoor hij een parallel aanvoerde uit Oss. ¹¹). De wal uit Knegsel bestaat in feite uit een laag walletje met aan de zuidzijde (= de gemeentzijde) een grote greppel met een breedte van $\pm 2,80$ meter en een diepte van 0,70 meter en aan de noordzijde een kleine greppel met een breedte van 0,70 meter en een diepte van 0,50 meter. In de grote greppel bevinden zich twee rijen paalkuilen welke volgens de reconstructietekening gelijktijdig zijn ¹²). Beex zelf is er echter nog niet zeker van of er nu een of twee bouwfasen zijn ¹³). Op een van de veldtekeningen kan men echter twee perioden onderscheiden ¹⁴).

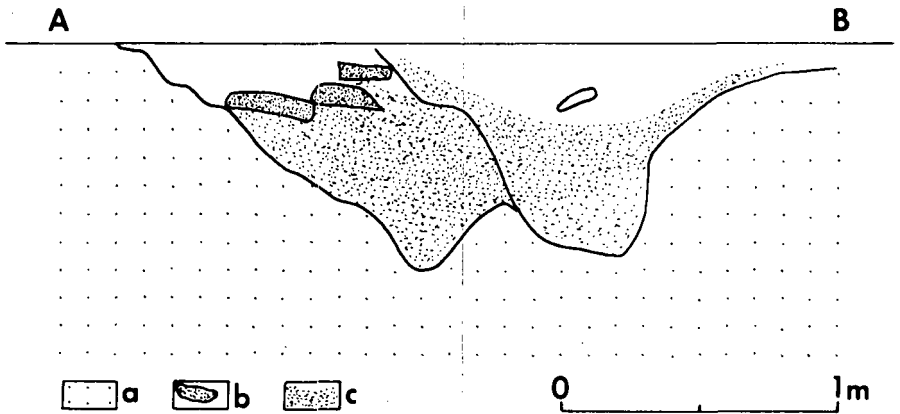
Afb. 1 en 2. Riethoven. Armenveldje, greppel met paalkuilen; put 1 vlak 1 (fig. 1) en vlak 2 (fig. 2); voor legenda zie onder afb. 3 en 4.

Eenzelfde verschijnsel als te Knegsel ligt op een perceel heidegrond te Riethoven wat bekend staat als het Armenveldje ¹⁵). Daar bevindt zich een noord-zuid gerichte wal welke nu gedeeltelijk is „aangepast” bij de aanleg van een persriolering van Eersel naar Bergeijk. Duidelijk was te constateren dat aan de westzijde een brede greppel liep en aan de oostzijde een smalle. Het grootste gedeelte van de grote greppel kon worden uitgegraven. Hiervoor zijn twee putten gemaakt, een met een lengte van 12,75 meter (fig. 1 en 2) en een van acht meter (fig. 3 en 4). Tussen deze twee putten bevindt zich nog een blok van $\pm$ drie meter dat deels verstoord en deels niet opgegraven is. In iedere put zijn twee vlakken getekend. ¹⁶) Reeds snel bleek dat deze greppel grote overeenkomsten vertoonde met die in Knegsel ¹⁷). Het duidelijkst bleek dit in het eerste vlak van de tweede put (fig. 3) waar zich eenzelfde configuratie van paalkuilen liet vaststellen.

Problematisch is het vaststellen van het aantal perioden in Riethoven. Op het eerste gezicht zou men zeggen dat dit er twee zijn, waarbij de grote brede paalkuilen periode een vormen en de ten westen daarvan gelegen rij kleine palen periode twee (afb. 3). De moeilijkheid is echter dat de vlakken uit put twee (fig. 3 en 4) niet met elkaar in overeenstemming zijn te brengen. De westelijke rij kleine palen uit het bovenste vlak komt niet overeen met de westelijke rij uit het onderste vlak. Het lijkt daarom niet onmogelijk dat we met drie perioden te maken hebben nl. de oostelijke rij grote palen als periode een, de westelijke rij palen uit het onderste vlak van put twee (fig. 4) als periode twee welke dezelfde zou kunnen zijn als de middelste rij uit fig. 1 en 2 en tenslotte als periode drie de westelijke rij uit fig. 3 welke gelijk kan zijn met de westelijke rij uit fig. 1 en 2. In de hogere vlakken kan periode twee geheel verstoord zijn bij de aanleg van drie. Te vermelden is ook nog een baan van pluggen welke zich aan de oostzijde van de reeks paalkuilen bevindt, direct onder het maaiveld-niveau (fig. 5). Een overeenkomstige pluggenbaan ligt eveneens te Knegsel. De functie hiervan is niet geheel duidelijk hoewel aangenomen mag worden dat ze diende ter versteviging van de palissadering. Vragen ook bij de reconstructie van het geheel welke niet zo eenvoudig is met wat nu aan gegevens beschikbaar is. Een toekomstige

Afb. 3 en 4, Riethoven. Armenveldje, greppel met paalkuilen; put 2 vlak 1 (fig. 3) en vlak 2 (fig. 4); A = paalkuil (met paalgat), B = greppelvulling, C = ongestoorde grond.

Afb. 5 Riethoven. Armenveldje, profiel A + B door greppel met paalkuilen.
a = ongestoorde grond, *b* = plag, *c* = greppelvulling.

opgraving waarbij uitgebreid profielen kunnen worden gemaakt lijkt zinvoller dan het raden naar een mogelijke reconstructie.

Naast de wal te Knegsel en die te Riethoven is het gehele verschijnsel nu ook geconstateerd bij de aanleg van nieuwe sportvelden te Bergeijk. Hier kon echter niets opgegraven worden.

De kernvraag is nog steeds open en dit betreft dan de functie van deze uitgebreide constructies. Het antwoord op deze vraag ligt voor een deel besloten in de ligging van de wallen waarin het hiervoor beschrevene geconstateerd is. De wal op het Armenveldje te Riethoven blijkt nl. een onderdeel te zijn van de grens tussen het akkergebied dat behoorde bij Walik en Boshoven (gemeente Riethoven) en de gemeent van Walik en Schadewijk (gemeente Riethoven) ¹⁸.

De wal bij het sportveld te Bergeijk vormt de grens tussen de Bergerheide en het akkergebied van Bergeijk, de Enderakkers ¹⁹. F. Smulders wees op het feit dat de wal van Knegsel lag bij de grens van de Grote Aert van Oerle en de gemeent van Veldhoven en Steensel ²⁰. Een interessant verschijnsel is daarbij dat al deze wallen, en zij niet alleen, op een afstand van 20 tot 30 meter van een pad of weg verwijderd zijn zodat zij nú meestal in het bos of onder een akker liggen. Dit is ongetwijfeld een gevolg van het verkrijgen van het recht van voorpoting, een privilege dat diegenen die in een gemeent gerechtigd waren de mogelijkheid verschafte een bepaalde strook van die gemeent te beplanten voor het winnen van hakhout ²¹.

De palissaden liggen dus op de grens van gemeent en akkergebied. Men kan zich voorstellen dat de boeren in voorgaande eeuwen het akkergebied wensten te beschermen tegen het op de gemeent loslopend vee waarbij vooral gedacht kan worden aan de grote kudden schapen die er rondgezworven hebben. Een wal met een dichte begroeiing is hiervoor afdoende, maar deze staat er niet in enkele jaren. Vooral in de beginfase zal er voor een kunstmatige afscherming gezorgd moeten worden, wat dan in de vorm van palen kan. Een laatste vraag die er dan nog blijft is die naar de datering. Wanneer valt die beginfase? Archeologisch materiaal is hiervoor niet aan te voeren. Er is noch te Knegsel, noch te Riethoven of Bergeijk ook maar een scherp gevonden die hierover iets kan zeggen, en of de „palos stantes supra antiquam

fossam'' uit 1331 uit Walik diegenen zijn die wij hebben opgegraven is allerminst zeker ²²⁾). Een aanwijzing van belang wordt mogelijk gegeven door de grote oppervlakten flurwüstungen welke zich aan de binnenzijde van de wallen te Knegsel en Riethoven bevinden. Het is niet onmogelijk dat deze akkers zijn aangelegd tijdens de grote expansie van de bevolking in de 11e tot de 13e eeuw en verlaten zijn in de periode van contractie in de 14e en 15e eeuw of later. Dit zou betekenen dat de uiterste uitbreiding van het akkergebied en daarmee de wallen met palissaden te dateren zijn in de 13e eeuw of begin 14e eeuw. Men moet echter deze datering niet voor meer aannemen als zij is nl. een suggestie. Het voortzetten van het onderzoek naar de wüstungen kan hierin wellicht klaarheid brengen ²³⁾).
Bergeijk, augustus 1976

FRANS THEUWS

Noten en literatuur

- ¹⁾ G. Beex, Romeinse Limes in Noord-Brabant, in: Brabants Heem IX, 1957, pp. 56 - 63. (voortaan: Beex).
- ²⁾ Voor de wachttorens zie o.a. G. Beex, Brabants Heem XX, 1968, pp. 110 - 123; J.E. Bogaers, Brabants Heem XX, 1968, pp. 162 - 163.
- ³⁾ Voor de vondsten te Hoogeloon, Hapert en Bladel zie het hoofdstuk over de Romeinse tijd in: N. Roymans e.a., De Negende Zaligheid, Bladel/Netersel 1975, pp. 42 - 50.
- ⁴⁾ A.D. Kakebeeke, Wallen in ons landschap, in: Brabants Heem I, 1949, pp. 7 - 11.
- ⁵⁾ M. Mandos van de Pol, Vondstmeldingen, in: Brabants Heem VII, 1955, p. 124.
- ⁶⁾ Beex p. 56
- ⁷⁾ zie noot 5
- ⁸⁾ Beex p. 56
- ⁹⁾ B.H. Stolte, Een Romeinse Limes in Noord-Brabant?, in: Brabants Heem IX, 1957, pp. 92 - 93.
- ¹⁰⁾ Beex p. 56
- ¹¹⁾ F. Smulders, De wal te Knegsel II en III, in: Brabants Heem IX, 1957, pp. 93 - 94.
- ¹²⁾ Beex p. 61
- ¹³⁾ Beex p. 58
- ¹⁴⁾ Veldtekening nr. 5 van profiel III
- ¹⁵⁾ Coördinaten kaartblad 57B: 152.750 - 372.450
- ¹⁶⁾ Door de aard van de omstandigheden is het nauwelijks mogelijk geweest op te graven volgens de regelen der kunst. De eerste put kon min of meer rustig worden uitgegraven. De tweede put is gemaakt nadat graafmachines reeds een deel van de grond verwijderd hadden. De vlakken liggen dan ook niet precies op dezelfde hoogte, doch grote verschillen zijn niet ontstaan.
- ¹⁷⁾ De heer G. Beex die in het beginstadium een bezoek bracht aan het terrein maakte mij hierop opmerkzaam.
- ¹⁸⁾ Zie voor deze grens: A.D. Kakebeeke, Some Observations about Parcelling and Habitation in Schadewijk, In: Geografisch Tijdschrift N.R. 2, 1968, pp. 190 - 204; Zie ook de kadastrale minuutplannen uit 1832 van de gemeente Riethoven Sectie C.
- ¹⁹⁾ Kadastrale minuutplannen 1832 Gemeente Bergeijk Sectie A
- ²⁰⁾ Zie noot 11
- ²¹⁾ Zie voor het recht van voorpoting: A. van Sasse van Ysselt, Het recht van voorpoting op de kanten der openbare wegen in de voormalige Meierij van 'sHertogenbosch, 'sHertogenbosch 1894; D.Th. Enklaar, Gemeene gronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen, Utrecht 1941.
- ²²⁾ Deze regel bevindt zich in de akte van 1331 waarbij de gemeynt van Bergeijk en Westerhoven wordt uitgegeven door Jan III en waarbij die palen als grensaanduiding worden gebruikt. Gepubliceerd door D.Th. Enklaar, Gemeene gronden enz. p. 24
- ²³⁾ Gaarne wil ik een woord van dank richten aan G. Beex die gedurende geruime tijd de opgravingstekeningen van de wal te Knegsel ter beschikking stelde en aan de stafleden en studenten van het Instituut voor Oude Geschiedenis en Archeologie te Nijmegen voor de discussie rond deze wallen.